

РОЗДІЛ 11 **УГКЦ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ** **В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:** **КОМЕМОРАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ**

У другій половині ХХ ст. УГКЦ пережила період переслідувань і підпілля в СРСР, а згодом, після його розпаду, почала легалізацію та відновлення своєї діяльності.

Розвиток УГКЦ було перервано 1939 р., коли західноукраїнські землі ввійшли до складу УРСР. Тоталітарний режим одразу ж повів наступ на Церкву, обмежуючи її впливи в освітньому, культурному та громадському житті закриттям церковних навчальних закладів, забороною видавництва церковної періодики та літератури, обмеженням діяльності чернечих чинів і згромаджень. Чимало національно свідомих священників були репресовані. З приходом «других советів» та після смерті митрополита Андрея Шептицького у 1944 р. органи НКВС взяли за арешти верхівки греко-католицького кліру. У квітні 1945 р. арештовано нового очільника греко-католиків Йосифа Сліпого, згодом єпископів Никиту Будка, Миколая Чарнецького, Григорія Хомишина, Івана Лятишевського, яких засудили за «антирадянську діяльність» на різні терміни ув'язнення, звідки більшість із них не повернулася (Карліна, 2025).

На тлі цих подій, обезголовлення управління Церквою, створено Ініціативну групу, яку очолив Гавриїл Костельник. Активісти отримали від спецслужб доручення підготувати ґрунт для приєднання «уніатів» до РПЦ, що відбулося під час Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р., коли на догоду сталінському режимові було скасовано Берестейську унію 1596 р. й ухвалено рішення про ліквідацію УГКЦ та її інкорпорацію до складу РПЦ. Під час багатьох приватних зустрічей зі священниками Г. Костельник стверджував, що справа обмежиться лише формальним переходом під РПЦ, але буде збережена можливість відправляти обряди без жодних змін, і що тільки такий вихід є найкращим для вірян. Одночасно представники Ініціативної групи систематично інформували владу про священників, які опиралися переходу. Вижила Церква у формально православних структурах як «підпільна», в ГУЛАГу, у вигнанні і в підпіллі на теренах Західної України. Від весни 1946 до літа

1989 рр. УГКЦ існувала лише у підпіллі (Шкрібляк, 2023, с. 355). Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд та ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації УГКЦ, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянзації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу». Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабну акцію ліквідації УГКЦ, в епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. із його рішеннями, здійснив комуністичний режим спільно з РПЦ у її інтересах. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їхні позиції у християнському світі (Концур-Карабінович, 2020, с. 258). Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання Церков. Зібрання, іменоване як собор УГКЦ, відбулося без участі її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож жодне рішення Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимним. Подібно радянська влада вчинила і на Закарпатті. Після вбивства мукачівського єпископа Теодора Ромжі 1947 р. почалося масове знищення УГКЦ по всьому краю, яке завершилося 1949 р. офіційним з'єднанням із РПЦ (Карліна, 2025).

Незважаючи на арешти верхівки церковної влади, деякий час вдавалося підтримувати адміністративне управління. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів Микиту Будку і Миколу Чарнецького, архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала Чину редемптористів Йозефа де Вохта (Jozef de Vocht). Після того, як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Унаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії. Після

ліквідації монастиря на Голоску 17 жовтня 1948 р. його разом з усіма редemptористами вивезли до Унева, а згодом змусили покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. Івана Зятика. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1952 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника Церкви взяв на себе о. Микола Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних із листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження Церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М. Хмільовського у 1949 р. схоплено та засуджено на заслання (Gudziak, Hurkina, Turij, 1998, s. 312). Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури Церкви продовжували діяти. Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: від відвертої відмови прийняти православ'я, агітації серед вірних до офіційних відмов від своїх парафій і підпільних відправ церковних обрядів. Широкомасштабними силовими та пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я 1 124 священників і передати РПЦ майже 2 500 церков Західної України (Концур-Карабінович, 2020, с. 266).

У 1955–1956 рр., унаслідок ліквідації Нікітою Хрущовим (Никита Хрущев) системи таборів ГУЛАГ, кількості греко-католицьких священників і ченців було звільнено з таборів та дозволено їм повернутися в Західну Україну. Серед них були два єпископи: Миколай Чарнецький, який повернувся до Львова, й Іван Латишевський, єпископ-помічник із Станіславівської єпархії, який повернувся до Станіслава. Хоч їм і була заборонена душпастирська діяльність, вони продовжили свої єпископські обов'язки, підпільно висвятивши певну кількість священників. Оскільки багато греко-католицького духовенства, яке формально служило як священники православні, звернулося до єпископів із проханням про розгрішення і повторне прийняття їх у лоно УГКЦ, у 1956 р. єпископ М. Чарнецький ухвалив рішення, щоб вони продовжували надавати душпастирські послуги вірянам у РПЦ, таємно належачи до Греко-католицької церкви. Таким чином, нелегальна УГКЦ, не маючи жодної можливості легально служити вірним, формально утвердила свою присутність у РПЦ завдяки «підпільному» греко-католицькому духовенству та навіть поповнюючи, певною мірою, ряди своїх священників у

«підпільних» греко-католицьких духовних семінаріях (Wosiurkiw, 1991). Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно долучилися до діяльності катакомбної Церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Григорій Корчовий доповідав, що із 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта перейшли на цивільну роботу та здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали «моральною базою оунівського підпілля». Призначення Йосифом Сліпим Василя Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. У 1959 р. папа Іван XXIII (Ioannes PP. XXIII) номінував його єпископом; архиєрейські свячення прийняв 4 лютого 1963 р. від звільненого з ув'язнення митрополита Йосифа Сліпого у Москві. Надалі єпископ В. Величковський був місцеблюстителем глави УГКЦ в Україні. Він спричинився до широкої розбудови Церкви в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. Василь Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у Львові: Служебниць, Василіанок і Святого Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. У таємній резиденції у Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у м. Перемишль Василем Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Йосифом Сліпим (Блаженний мученик кир Василь Величковський, 2018). На випадок свого нового арешту, Василь Величковський 1964 р. висвятив на єпископа Володимира Стернюка та згодом на єпископів-помічників – Никанора Дейнегу, Петра Козака та Йосифа Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й. Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіан, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь василіанок. Із православ'я повернулися орієнтовно 50 священників, ще 40 були таємно висвячені, адже назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти Церкви. Окрім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у м. Рига й м. Каунас. Підпільне навчання тривало від чотирьох до семи років у приватних домівках за участі кількох, а іноді одного

слухача та проводилося досвідченими священниками. Успішно склавши іспити перед старшими священниками, кандидати в священники допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В. Величковський, В. Стернюк та ін. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки (Концур-Карабінович, 2020, с. 266). У 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священників у Коломиї, здійснено обшуки в єпископа Володимира Стернюка, у помешканнях священнослужителів та активістів Церкви. Були зняті з реєстрації багато храмів. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда у менш брутальних формах. КДБ широко застосовував провокації, щоб дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа В. Стернюка. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські, музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками активізували ідеологічну пропагандистську діяльність, спрямовану на місцеве населення (Боцюрків, 1998, с. 95).

У роки підпілля (1945–1989) в умовах конспірації висвячено 15 єпископів, десятки молодих священників. Сталінський період був найжорстокіший для УГКЦ. Від середини 1960-х років духовенство і мирян переслідували за кримінальними статтями, тобто «за порушення релігійного законодавства». У пізній «брежневський» період кінця 1970-х – початку 1980-х років комуністична влада, партійний апарат та органи безпеки застосовували нові методи психологічного тиску і переслідували дуже активно молодь, яка долучалася до підпільної Церкви. Дослідники виділили кілька гучних убивств за віру того часу. Зокрема, 27 лютого 1980 р., у с. Томашівці Івано-Франківської обл. у власній хаті спалили літнього священника Анатолія Гургулу з дружиною. Офіційно слідство констатувало самопідпал. У під'їзді будинку у Львові 29 вересня 1982 р. кадебісти вбили молоду мирянку Марію Шведу, яка поверталася з таємної Служби Божої. У її торбині були ризи, молитовник – речі для богослужіння, які вона забрала від підпільного отця, щоб його врятувати. Ці дві справи вивчали роками, щоб визнати їх мучениками Церкви (Терещук, 2019).

Першою організацією, яка стала на захист релігійних прав і свобод українських греко-католицьких вірян, була Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні, створена на початку вересня 1982 р. Серед її найактивніших членів необхідно згадати: Йосипа

Терелю, Василя Кобрини. Восени 1982 р. Й. Тереля надіслав до ЦК КПУ заяву, в якій назвав себе громадянином т. зв. УРСР. Правозахисник повідомив про створення Ініціативної групи, головною метою якої має бути і є боротьба за легалізацію УГКЦ в Україні. Група мала чіткі візії боротьби й тісну комунікацію з багатьма правозахисними організаціями, зокрема й за кордоном. Правозахиснику інкримінували складання і редагування восьми випусків «Хроніки Української католицької Церкви», написання листа до Ганса Майора (Hans Major) – голови комітету німецьких католиків, розповсюдження теологічної літератури, усні релігійні висловлювання тощо, у яких Й. Тереля описував гоніння й переслідування греко-католиків в УРСР, його 24 грудня 1982 р. заарештували, а 24 квітня 1983 р. у м. Іршава засудили за дармоїдство до одного року таборів суворого режиму. Перед тим він ще встиг звернутися з меморандумом до Уряду УРСР, де засудив організований сталінськими спецслужбами Львівський псевдособор 1946 р. і обґрунтував вимоги щодо легалізації УГКЦ. Ставлення до діяльності Ініціативної групи було неоднозначним і причиною цьому могли бути радикальні погляди Й. Терелі. В умовах підпільної роботи наприкінці 1980-х років Церква налічувала десять ієрархів, близько тисячі священників, понад тисячу ченців і кілька мільйонів вірян. Отже, попри жорстоку репресію, масове переслідування та закриття храмів, упродовж усього періоду радянської влади рух за відновлення діяльності УГКЦ не вщухав і набирав нових форм (Шкрібляк, 2023, с. 351).

Унаслідок процесів демократизації в СРСР наприкінці 1980-х років були звільнені майже всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права і релігійні свободи людини. Створений 1987 р. у Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля поширював журнал «Християнський голос», організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. На початку серпня 1987 р. єпископи Павло Василик та Іван Семедій ухвалили рішення про вихід із підпілля. Разом із духовенством, ченцями і мирянами вони звернулися з заявою до папи Івана Павла II (Ioannes Paulus PP. II), у якій переконували його використати нагоду святкування 1000-літнього Ювілею Хрещення України-Руси для легалізації УГКЦ. Владика закликали його до активного тиску на уряд СРСР у вимогах визнання права українських греко-католиків. Понтифік публічно засудив переслідування й утиски греко-католицьких вірян і

духовенства. В умовах розвалу СРСР боротьба за легалізацію набула незворотної траєкторії. Весною 1989 р. греко-католицьке духовенство стало відкрито відправляти щонеділі Служби Божі на території колишнього монастиря Кармелітів посеред Львова, залучаючи маси вірних. Далі цю практику підхопили греко-католики більшості великих міст Західної України (Шкрібляк, 2023, с. 351). Тоді до боротьби за відродження УГКЦ долучились українські дисиденти. Люди зібрали десятки тисяч підписів під відкритим листом про вихід Церкви з підпілля. У травні 1989 р. греко-католики оголосили голодування на Арбаті у Москві, щоб привернути увагу світової громадськості, і вимагали від Кремля легалізувати УГКЦ. Водночас у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській обл. вірні молилися біля зачинених храмів і тих, які перебували в юрисдикції РПЦ. У Львові 17 вересня 1989 р. на віче вийшли, за різними даними, від 150 до 200 тис. людей. Орієнтовно 40 священників відправили богослужіння на вулиці, вірні зачитали звернення до генсекретаря ЦК КПРС Міхаїла Горбачьова (Михаїл Горбачёв) з вимогою легалізувати УГКЦ. Депутати міськради теж здебільшого підтримали вимоги демонстрантів. Пішою ходою учасники акції пройшлися до Святоюрського собору, що перебував тоді під РПЦ. Там відбулася молитва за відродження УГКЦ. А ввечері на тротуарах міста львів'яни запалили тисячі свічок на знак протесту проти радянської окупації (Терещук, 2019). Після зустрічі Міхаїла Горбачьова з папою Іваном Павлом II 1 грудня 1989 р. було дозволено реєструвати парафії УГКЦ.

Довгих 43 роки в умовах катакомбної Церкви. Змінилося покоління але зв'язок із Церквою митрополита Андрея зберігся завдяки сотням помешкань, де люди збиралися невеликими групами на таємні богослужіння, роботи стареньких священників і нових душпастирів в умовах переслідувань. У квартирах вінчали, хрестили, проводили богословські студії, висвячували священників і єпископів, приймали монаші обіти. Звісно, що господарі дуже сильно ризикували життям. Підпілля Церква була сильна історичною пам'яттю і збереженими кадрами, про що писав доктор соціальної економіки Папського Григоріанського університету Зиновій Свереда. За його словами, «до 1946 р. Греко-католицька церква мала потужну духовну формацію, освітню і організаційну. Більшість людей у підпіллі були виховані у структурах церкви, яку створив митрополит Андрей Шептицький. У роки підпілля греко-католики були більш вільні, бо мали мету – відродження церкви. У таємності було велике таїнство,

коли молились по хатах. Чому тоді було таке єднання людей, бо ми мали чіткого зовнішнього ворога. Ніщо так не єднає людей, як наявність конкретного зовнішнього ворога, зрозумілого людям, який їх переслідував, який далі залишався. Проблема інша: чи ці люди, які були у підпіллі, а їх була маса, чи вони зуміли передати своє переконання своїм дітям. Перше завдання церкви – це домашня церква, значить щось не спрацювало. Сучасна система не виліковує сучасні хвороби. Вона робить на них бізнес. Є псевдоцінності, не бажання працювати над собою, консумізм, бажання швидкого прибутку – все це захопило людину. І єдиним засобом, який мав би оздоровити людину, є також здорові релігійні інституції. Щоби вони були сильні, вони повинні мати професійні кадри, а для цього потрібно мати соціальні бази, утримувати їх. Коли забрали майно церкви, винищили покоління професорів, священників, катехитів, це дуже важко відгукнулось у сучасних умовах» (Терещук, 2019).

Нищення УГКЦ на українських землях в середині ХХ ст. було сигналом для її ліквідації в сусідніх країнах: Польщі, Чехословаччині, Румунії. На етнічних українських землях Закарпаття, польсько-українського пограниччя, а саме на Перемищині, Ярославщині, Ряшівщині, Замойщині, Холмщині, Томашівщині, Любачівщині, Підляшші та Лемківщині здавна проживали українці, здебільшого греко-католики. Душпастирську опіку над ними здійснювала Перемиська єпархія УГКЦ, а з 1934 р. також Апостольська адміністрація Лемківщини. Склалося так, що після Другої світової війни основна кількість українців, приблизно 500 тис., була примусово виселена зі своїх історичних земель в УРСР. Ті 150 тис., які залишилися, насильно вивезено в рамках акції «Вісла» у 1947 р. на західні та північні землі нових меж Польщі. Розселено їх далеко від рідних домівок, у залишених німцями, часто напівзруйнованих домах із заборонаю повернення. Заборонено також УГКЦ та навчання української мови. Плануючи повну асиміляцію українців, протягом максимально 20 років комуністична влада сподівалася отримати безпроблемну однонаціональну державу. Незважаючи на полишення Батьківщини, багато українців на західних і північних землях Польщі не забули рідних традицій, культури, мови та церковної приналежності, творячи нові осередки (Вроцлавсько-Кошалінська єпархія), а УГКЦ стала одним із елементів збереження національної ідентичності в польському середовищі. Непоправні антидемократичні зміни в ПНР торкнулися і її структури та можливості продовження діяльності в правових межах.

Після 17 вересня 1939 р. значна частина, на той час, Перемиської єпархії УГКЦ опинилася на території, зайнятій радянською армією. Вже в жовтні 1939 р. комуністична влада оголосила конфіскацію земельних маєтків Церкви, заборонила вивчення релігії у школах, розпустила численні католицькі організації, ввела цензуру для католицьких видавництв, розпочалися депортації греко-католицького населення і арешти священників (Шептицький, 2018, с. 5). У світлі радянської ідеології цю Церкву зображали як єзуїтське церковно-політичне формування, агентуру Ватикану, за допомогою якої папа поширює на Сході Європи свої антирадянські впливи й провадить підривну роботу проти СРСР (Праг, 2015, с. XVII). Уже тоді радянська влада запланувала ліквідацію УГКЦ і включення її до складу РПЦ, цілком підпорядкованої державі. Як згадано вище, ці плани реалізував комуністичний режим у 1946 р. на псевдособорі у Львові, де, незважаючи на тиск, шантажі та погрози, жоден єпископ УГКЦ не взяв участі в цьому фарсі, але більшість понесли мученицьку смерть за віру (Бабинський, 2017, с. 66). Так, перемиського єпископа Йосафата Коциловського 21 вересня 1945 р. уперше заарештувала та ув'язнила польська влада, а пізніше передала радянській владі. У січні 1946 р. перемиських владик звільнили з-під арешту, і вони повернулися до Перемишля. Від єпископа Й. Коциловського вимагали, щоб він очолив керівництво «Собору» у Львові для «воз'єднання» Львівської католицької митрополії з РПЦ. Коли ж він відмовився, його знову заарештували 25 червня 1946 р. разом із єпископом-помічником Григорієм Лакотою і перевезли до Львова. У червні 1945 р. НКВС арештувало в Берліні апостольського візитатора для українців у Німеччині прелата Петра Вергуна. Також було арештоване все вище духовенство на підконтрольних СРСР територіях. Проте жоден єпископ не дав згоди на апостасію. У березні 1946 р. сталіністи оголосили звинувачувальний акт: єпископів звинувачували у ворожій діяльності проти СРСР, співпраці з німецькими фашистами тощо (Лабінська-Снігур, 2017, с. 112). Незважаючи на державний кордон між Польщею і СРСР, керівництво з ліквідації УГКЦ здійснювалося з єдиного центру – Москви (Бадяк, 2003, с. 18; Рубльова, 2009, с. 244; Wojewoda, 1994, s. 120). Фізичний і психологічний наступ комуністичної системи на УГКЦ в УРСР супроводжувався арештами, засланнями, грабунками, конфіскацією бібліотек та архівів, у Польщі – залякуванням і депортаціями (Праг, 2015, с. XV).

Унаслідок зміни кордонів, після закінчення Другої світової війни, на території Польщі повністю опинилися Апостольська адміністрація Лемківщини (140 тис. вірних) і західна частина давньої Перемиської єпархії – 23 деканати, 246 парафій із 420 церквами і 31 каплицею. Серед 417 006 вірних працювало приблизно 270 священників. Міждержавний договір 1944 р. про необхідність репатріації громадян «української, білоруської, російської і русинської національностей» із території Польщі передбачав переселення на територію УРСР до кінця 1946 р. майже 480 тис. осіб, зокрема майже 70–80 тис. лемків. «Українське питання» було найважливішим у політиці польської влади, яка на початках дотримувалася курсу створення однонаціональної держави. Українців, які у 1947 р. продовжували компактно проживати на своїх етнічних землях Закарзона, Лемківщини, Надсяння, під час акції «Вісла» було розпорошено і переселено у північні та західні райони країни без можливості задовольняти свої національні, культурні, освітні, релігійні потреби (Дрозд, 2020, с. 4). Незважаючи на фізичні, матеріальні перешкоди, більшість українців твердо трималася своїх релігійних традицій, часто долаючи довгі відстані, щоб бути присутніми на церковних службах у своєму обряді рідною мовою. Показовим є приклад діяльності о. Мирослава Ріпецького, який на «новому місці» у Хшанові біля Єлку продовжив відправляти недільні та святкові літургії у східному обряді, незважаючи на тиск державної та церковної (римо-католицької) влади. Адже публічно відправляти літургії в греко-католицькому обряді для переселенців було заборонено. Апостольський адміністратор в Ольштині зобов'язав М. Ріпецького, як і інших греко-католицьких священників перейти у римо-католицький обряд. Коли о. М. Ріпецький звернувся до примаса Польщі у Варшаві кардинала Августа Глонда (August Hlond), за наданням дозволу відправляти літургію у греко-католицькому обряді, то у відповідь отримав дозвіл на відправу богослужінь у латинському обряді. Водночас справа двообрядовості передавалася на розгляд Риму. Однак саме примаса Польщі призначила Апостольська столиця вирішувати питання стосовно греко-католиків Польщі, а він фактично підтримував політику латинізації (Лаба, 1996, с. 265). Деякі рішення Апостольської столиці відігравали свою роль у житті УГКЦ після війни. Тут, зокрема, йдеться про рішення, що після виселення владик Й. Коциловського та Г. Лакоти греко-католики опинилися під «опікою» РКЦ. У спеціальній інструкції Конгрегації східних церков зазначено

про збереження людського фактору, захист вірян від арештів державою (Галагіда, 2014; Галагіда, 2017, с. 234). У цій ситуації більшість священників, щоб продовжувати свою душпастирську діяльність, переходили в латинський обряд, вбачаючи у цьому тимчасовий крок та який-неякий захист у лоні РКЦ. Польські урядовці, за прикладом Москви, схвалювали приєднання УГКЦ до РПЦ. Остання зберегла визнання в межах комуністичної Польщі (Лаба, 1996, с. 266). Лише у 1952 р. Мирослав Ріпецький отримав дозвіл від примаса Польщі архієпископа Стефана Вишенського (Stefan Wyszyński) на публічну відправу літургії в греко-католицькому обряді приватно у «своїй каплиці», водночас заборонялося право уділяти шлюби без погодження з місцевим римо-католицьким парохом, що призвело до нової хвилі конфронтації, судових тяганин, штрафів за «незаконність організації» та «нелегальність дій» о. М. Ріпецького та декількох його колег. Лише зміна та лібералізація політичного курсу держави у 1958 р. і декрет Примаса Польщі надали дозвіл о. М. Ріпецькому та ще 15 священникам виконувати душпастирські дії в греко-католицькому обряді. Водночас сильна протидія на місцевому рівні – з наданням дозволів на богослужіння, будівель під храми, використанням костелів – залишалася (Paprot, Linda-Grycza, Buliński, 2016, s. 184). Мирослав Ріпецький поширював серед мирян свої, які друкували отці василіани в Канаді, книжечки та зошити про історію християнства, згадував там про київських князів. Хоч і дивно, але комуністи не перервали його контактів із василіанами й не протидіяли поширенню цих видань у Польщі (Галагіда, 2014).

Політика Ватикану сприяла поступовій реактивації безправно ліквідованих структур УГКЦ у Польщі, але також завдяки новій організації адміністрації і Церковних установ РКЦ прагнула юридично оформити діяльність УГКЦ у системі своєї адміністрації. Відповідно до звернень примаса Августи Глонда до Апостольської столиці, папа Пій XII (Pio XII) надав йому та краківському митрополитові РКЦ Адаму Сапезі (Adam Sapieha) спеціальні повноваження, які у межах служіння РКЦ дозволяли греко-католицьким священникам проводити літургії й інші релігійні служіння в костелах за латинською традицією без необхідності зміни обряду. Окрім того, Святий Отець зобов'язав обох ієрархів сприяти створенню греко-католикам умов та можливостей для прийняття таїнств у їхньому обряді. До того 10 грудня 1946 р. примас А. Глонд став спеціальним делегатом для всіх східних обрядів у Польщі. На за-

сіданні Головної ради єпископату Польщі 9 січня 1947 р. створено спеціальну комісію у справах східного обряду. Напрацюванням цієї комісії стало відновлення структур «обезголовленої» Перемиської греко-католицької єпархії. Примас Польщі 31 березня 1947 р. призначив генерального вікарія цієї єпархії – священника В. Гриника, який однак здійснював своє служіння в Новому Дворі Гданському (Стороняк, 2012). Священник В. Гриник надсилав до органів державної влади петиції, прохання з метою легалізації УГКЦ. З'ясувалося, що комуністична влада не розглядала УГКЦ як самостійну Церкву, а лише за прямого посередництва та переговорів із керівництвом РКЦ як складову останньої (Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ). Не чекаючи на дозволи влади, о. В. Гриник (неодноразово також без згоди адміністрації РКЦ) почав створювати парафії для розкиданого греко-католицького населення. Завдяки надлюдському зусиллю зміг утворити 68 греко-католицьких представництв і пастирських осередків у Північно-Західному регіоні Польщі (Горбачевський, Голдак-Горбачевська, 2023, с. 194).

Ще одним центром гуртування греко-католиків у Польщі став Ельблонг (у Вармінсько-Мазурському воєводстві) (Парнікоза, 2018). Отець Іван Яремін, як і більшість переселених священників, до 1949 р. змушений був відбути тритижневий курс вивчення латинського обряду в м. Ельблонг, після чого був призначений вікарієм римо-католицького пароха о. Вацлава Гіпша (Wacław Gipsch) у парафії Святого Миколая в Ельблонгу. Також о. І. Яремін став капеланом у Ельблонзьких шпиталях, зокрема у міському шпиталі, де служив у римському обряді. Після політичної відлиги середини 1950-х років у кількох найближчих місцевостях греко-католицькі священники почали неофіційно відправляти богослужіння в греко-католицькому обряді. Вже діяли започатковані о. В. Гриником парафії у Циганку та Дзежгоні (Parafia greckokatolicka, 2013). Від 1952 р., коли розпочалася діяльність греко-католицького приходу в Циганку біля Нового Двору, а від 1957 р. у Дзежгоні, українці з околиць Пасленка почали робити зусилля щодо утворення парафії у Пасленку. Утворився комітет, який звернувся з офіційними проханнями до єпископа Романа Вільчинського – адміністратора Вармінської дієцезії. Реагуючи на ці звернення, єпископ Р. Вільчинський наказав місцевому римо-католицькому пробощу надати доступ греко-католикам до костелу з метою проведення богослужінь у східному обряді. Згідно з декретом С. Вишенського, настоятелем

парафії Різдва Пресвятої Богородиці став о. Іван Яремин, який повернувся до греко-католицького обряду. Першу греко-католицьку службу І. Яремин відслужив 7 квітня 1959 р. у Пасленку, куди доїжджав із Ельблонга. Маючи у себе свого священника, парафіяни з Ельблонга також розпочали старання щодо проведення богослужінь на теренах міста. Адже у 1961 р. в Ельблонгу діяв відділ Українського суспільно-культурного товариства. Його голова Лев Горак разом із отцем Іваном Яреминим активно працювали з місцевими українством, намагаючись активізувати його на релігійне та суспільно-культурне життя. Отець І. Яремин та Л. Горак відвідували найвіддаленіші села (влаштовували свята, коляду), де знаходили українців і пропагували відновлення українського культурного та релігійного життя. На той час така діяльність була пов'язана з великим ризиком (Парнікоза, 2019; Парнікоза, 2024). Невтомна діяльність о. І. Яремина призвела до створення нової української греко-католицької парафії в Ельблонгу. Тут у червні 1974 р. у каплиці сестер катажинок на вул. Замковій розпочато регулярні відправи служби греко-католиками. Богослужбові зібрання тривали тут аж до моменту їх перенесення в каплицю на вул. Трагутта, 15 у 1981 р., яка нині слугує українською греко-католицькою церквою Різдва Святого Івана Предтечі (т. зв. стара церква). Сестри катажинки не дозволяли українцям якоїсь зміни інтер'єру та додаткових зібрань у каплиці, тож греко-католики лише служили літургію і розходилися. Але і це вже було великим досягненням. Також час від часу о. І. Яремин служив і в інших католицьких костелах. Українці приносили лише ікону і так служили. Серед таких костелів – храм Святого Павла в північній частині міста (Мащак, 2011). За часів урядування вармінського єпископа Едмунда Піща (Edmund Piszcz) низку храмів, які по факту використовували греко-католики, було їм передано. Загалом, це були 12 храмів, у яких римо-католики не мали критичної потреби. На початку 1981 р. (у цей рік було виконано розписи) було дозволено служити в каплиці (колишній цвинтарній) на вул. Трагутта, 15. У 1984 р. греко-католики отримали цю каплицю у власність. Вона стала церквою Різдва Святого Івана Предтечі, якою українська громада користувалася до Різдва 2021 р. (Koriczko, 2006, s. 15–17; Мащак, 2011).

У повоєнній Польщі майже все було пов'язане з рішеннями Комуністичної партії. Це якоюсь мірою стосувалося і Церкви, якій довелося позиціонувати себе в межах офіційної релігійної політи-

ки. Хоча може цього й не видно на перший погляд, але політичні події сприяли історії УГКЦ. На думку історика Ігоря Галагіди, «1947–1957 рр. – це період від Акції “Вісла” і знищення структур УГКЦ до часткового відродження 1957 р. внаслідок політичних перетворень. Якраз 1957 р., тобто у згоді з державними й політичними подіями, о. Василь Гриник, о. Мирослав Ріпецький, о. Микола Денько та о. Іван Балик почали прибувати з візитами до примаса С. Вишенські. Вони потрапили в час, який спершу грав не на їхню користь, але згодом це змінилося. У свою чергу за Владислава Гомулки (Władysław Gomułka), який повернувся до антирелігійної, хоч не такої жорстокої, як у сталінські роки, політики, це, хоч і як парадоксально, час закладення основ, на яких пізніше працювало наступне покоління священників. Воно власне з’явилося на початку 70-х рр., тоді почалася свого роду нова епоха» (Галагіда, 2014; Nałagida, 2013, s. 123).

У 1965 р. УГКЦ у Польщі з її майже 300 тис. вірних залишалася офіційно не визнаною Церквою. Тоді ж семеро українських священників із о. В. Гриником та о. М. Ріпецьким як очільниками подали формальне звернення про офіційну реєстрацію у відділ Віросповідань та прохання до примаса Польщі призначити Апостольського адміністратора для УГКЦ (Лаба, 1996, с. 267).

Напередодні, у 1964 р., Апостольська Столиця призначала примаса Польщі кардинала С. Вишенського делегатом для греко-католицького і вірменського обряду в Польщі. Примас визначив о. митрата В. Гриника своїм генеральним вікарієм. У 1969 р. В. Гриник неочікувано отримав дозвіл повернутися до Перемишля, де виконував обов’язки генерального вікарія та пробоща кафедральної парафії. Наступним генеральним вікарієм примаса Польщі став о. митрат Стефан Дзюбина, який був ним до смерті кардинала Стефана Вишенського. Новопризначений примас Польщі архієпископ Юзеф Глемп (Józef Glemp) 22 грудня 1981 р. призначив двох генеральних вікаріїв. У північній частині Польщі створено два деканати: Кошалінський і Ольштинський, у складі яких було 43 пастирські представництва при римо-католицьких парафіях, зокрема 18 мало окрему локалізацію. Пастирську роботу провадило 22 священники. Південний Вікаріат ділився також на два деканати: Перемиський і Вроцлавський; об’єднав 39 пастирських представництв, із яких 11 мало власні святині. Тут працювало 24 священники (Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ, а).

У 1989 р. першим новим єпископом УГКЦ у Польщі після Йосафата Коциловського став Іван Мартиняк, єпископську хіротонію якого 16 вересня очолив Верховний архієпископ Мирослав Іван Любачівський. Іван Мартиняк початково працював як єпископ-помічник примаса Польщі й генеральний вікарій вірних греко-католицького обряду. Папа Іван Павло II 16 січня 1991 р. призначив його єпархіальним єпископом греко-католицької єпархії у Перемишлі. Від цього моменту відновлено структуру та парафіяльну мережу Церкви, а з метою удосконалення пастирської діяльності в УГКЦ у 1996 р. Ватикан утворив у межах Польщі Греко-Католицьку церковну область – Перемисько-Варшавську митрополію з двома єпархіями у складі: Перемисько-Варшавська архидієцезія та Вроцлавсько-Гданська єпархія (Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ, б). Митрополитом залишався Іван Мартиняк, єпископ Теодор Майкович очолив Вроцлавсько-Гданську єпархію (по його смерті до 1999 р. – о. митрат Петро Крик). Подібні рішення реактивації раніше ліквідованих структур УГКЦ сприяли її зміцненню та розбудові на теренах сучасної Польщі (Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ, а).

Отже, в умовах антирелігійної, антицерковної політики комуністичної влади у СРСР та ПНР УГКЦ, поставлена під заборону, протягом довгих десятиліть продовжувала боротьбу за право на існування. Попри переслідування, віра у часи підпілля була сильною, бо завдяки священникам, які підтримували вірних, люди зберегли внутрішню свободу. УГКЦ асоціювалася з українським духом, мовою, культурою, традицією, залишалася сильна історичною пам'яттю і кадрами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бабинський, А. (2017). *Історія УГКЦ за 90 хвилин*. Львів.

Бадяк, В. (2003). Про деякі питання національної праці владики Йосафата Коциловського. *Вісник Любачівщини*, 8. Львів.

Блаженний мученик кир Василь Величковський. *Збруч*. 2018. <https://zbruc.eu/node/80283>

Боцюрків, Б. (1998). Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*.

Вроцлавсько-Кошалінська єпархія. <https://synod.ugcc.ua/church-structure/vrotslavsko-koshalinska-parhiya-22/>

Галагіда, І. (2014, 23 лютого). Багатозначна історія УГКЦ у Польщі. *Наше слово*, 8. <https://nasze-slowo.pl/bagatoznaczna-istoriya-ugkts-u-polshhi/>

Галагіда, І. (2017). *«І вас переслідувати будуть ...»: штрихи до історії пресії проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр.* Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Горбачевський, Т., Голдак-Горбачевська, Т. (2023). Українська Греко-Католицька Церква в Польщі: відновлення, структура, праця в діаспорі (1947–2022). В М. Литвин (гол. ред.), *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 16. Львів, 189–214.

Дрозд, Р. (2020). *Вигнали і забрали. Позбавлення українців їхньої малої батьківщини в комуністичній Польщі.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

Карліна, О. М. (2025). *Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ).* http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_hreko_katolytska

Концур-Карабінович, Н. (2020). Страдницький шлях УГКЦ у другій половині 1940-их – 1980-их рр. *Україна і центральна Європа: історія, політика, культура*, 254–274.

Лаба, В. (упоряд.). (1996). *Документи до історії Української Греко-Католицької Церкви у Польщі у 1947–1960-х роках (З архіву о. митрата Мирослава Ріпецького).* Львів.

Лабінська-Снігур, Л. (2017). *Вірні до кінця: мученики й ісповідники віри ХХ століття.* 2-ге вид. допов. Львів.

Мащак, Ю. (2011, 18 квітня). *о. Іван Яремін.* http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1421

Парнікоза, І. (2018, 26 листопада). *Українці в околицях Ельблонга: початки спільноти.* <https://web.archive.org/web/20190718222848/http://expedicia.org/ukrainci-na-elblonzkij-visochini-i/>

Парнікоза, І. (2019, 13 серпня). *Український центр на Віслянських Жулавах – церква Святого Миколая в Желіхово.* <https://web.archive.org/web/20200919091619/https://expedicia.org/ukrainskiy-centr-na-vislyanskikh-zhul/>

Парнікоза, І. (2024). *Нова українська греко-католицька церква в Ельблонгу.* https://www.pslava.info/ElblongM_elblag-nova-cerkva%2C326580.html

Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ. (a) <https://web.archive.org/web/20191007230303/http://cerkiew.org/historia/>

Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ. (b) <http://cerkiew.org/ua/%d1%81%d1%8f%d0%bd%d1%96%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%b4%d0%b5%d0%ba%d0%b0%d0%bd%d0%b0%d1%82/>

Прах, Б. (2015). *Духовенство Перемиської єпархії та апостольської адміністрації Лемківщини: у 2 т. (Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989)).* Львів.

Рубльова, Н. (2009). *Коциловський Йосафат.* В В. А. Смолій (гол. редкол.) та ін. *Енциклопедія історії України: у 10 т., 5.* Київ: Наукова думка.

Стороняк, Р. (2012). *Зберегти Церкву. Отець Василь Гриник – головна постать УГКЦ в повоєнній Польщі. Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання, 4(431).* <https://web.archive.org/web/20190816055406/http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/zberehty-tserkvu-otets-vasyl-hrynyk-holovna-postat-uhkts-u-povojennij-polschi/>

Терещук, Г. (2019). *30 років тому УГКЦ вийшла із підпілля і вимагала легалізації від Кремля*. <https://synod.ugcc.ua/data/30-rokiv-tomu-ugkts-vuyshla-iz-pidpillya-i-vymagala-legalizatsiy-vid-kremlya-1791/#:~:text=8%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%201946%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D1%83,%20%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%BC%20%D0%99%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%B0%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%2C%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D0%A3%D0%93%D0%9A%D0%A6>

Шептицький, К. (2018). *Листи до рідного брата Станіслава графа Шептицького та родини 1881–1945 рр.* (І. Матковський, пер. з пол.). Львів.

Шкрібляк, М. (2023). Українська Греко-Католицька Церква у другій половині ХХ століття: перші кроки на шляху до легалізації та повернення втраченого. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*, 47. Чернівці.

Vociurkiw, B. (1991). Українські kościół grekokatolicki w ZSRR za Gorbaczowa. *Więzi*, 11–12.

Gudziak, B., Hurkina, S., Turij, O. (1998). Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grekokatolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, 4. Przemysl, 312–345.

Hałagida, I. (2013). *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*. Warszawa.

Kopiczko, A. (2006). Duchowieństwo grekokatolickie w diecezji warmińskiej 1947–1960 – między akomodacją a odrębnością. W M. Melnyk (red.), *Kościół grekokatolicki na Warmii i Mazurach. Wobec doświadczeń przeszłości i przemian społeczno-politycznych w Polsce*. Olsztyn.

Parafia grekokatolicka w Cyganku świętowała 60. lecie istnienia. (2013). https://web.archive.org/web/20180716170040/http://www.cerkiew.net.pl/Wiadomosci/wiadomoscjedna.php?polaczenie=wiad_1346100586&cerkiew=cerkiew

Paprot, A., Linda-Grycza, K., Buliński, T. (Red.). (2016). *Wielokulturowe Pomorze. Ukraińcy i ich dziedzictwo kulturowe na Żuławach i Powiślu*. Gdańsk: Nowy Dwór Gdański.

Wojewoda, Z. (1994). *Zarys historii Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989*. Kraków: Nomos.

Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ